

Микола Чаплик

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціології управління
Донецького державного університету управління*

Mikola Chaplyk

Ph.D. in History, Senior Lecturer of Department of Sociology, Donetsk State University of Management

РУЙНУВАННЯ «КРИМІНАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА» ЯК ЗАПОРУКА ЄДНОСТІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються причини актуальної ситуації в Україні, зокрема війни на сході країни, з точки зору процесів криміналізації суспільства. Підкреслюється, що і мешканці Донбасу, і мешканці всієї України були та поки що залишаються заручниками «кримінального суспільства», яке фактично побудовано в нашій країні. Доводиться, що першопричину ситуації, що склалася, потрібно шукати не в регіональних відмінностях у світосприйнятті або зовнішньополітичних чи мовно-культурних уподобаннях, а у кримінальному підтексті, який тісно пов'язаний із соціально-економічними та суспільно-політичними чинниками. «Кримінальне суспільство» є суспільством, яке ментально живе за законами кримінального світу; кримінальні практики у такому суспільстві поширюються на весь соціум та забезпечують можливість виживання більшості населення. Робиться висновок, що руйнування «кримінального суспільства» є спільною метою для абсолютної більшості громадян України та запорукою її єдності.

Ключові слова: «кримінальне суспільство», кланово-олігархічна система, корупція, війна на сході України.

In this article the author provides an explanation of the current situation in Ukraine, namely the war in the east of the country, in terms of criminal processes in the Ukrainian society. The author tries to prove that residents of Donbas and the inhabitants of the whole country were and still are held hostage of the «criminal society», which was actually built in our state. That means that the root cause must be sought not in the regional differences in the perception of the world or in the linguistic and cultural preferences, but in the criminal subtext, that is closely related to the socio-economic and socio-political factors. «Criminal society» is a society that mentally lives according to the laws of criminal world. Criminal practices massively outspread to the whole society and make the survival of the majority of population possible. It is concluded that the destruction of «criminal society» is a common goal for the absolute majority of citizens of the country and guarantee of its unity.

Keywords: «criminal society», clan-oligarchic system, corruption, war in Eastern Ukraine.

В статье анализируются причины актуальной ситуации в Украине, в частности войны на востоке страны, с точки зрения процессов криминализации общества. Подчеркивается, что и жители Донбасса, и жители всей Украины были и всё ещё остаются заложниками «криминального общества», которое фактически построено в нашей стране. Доказывается, что первопричину сложившейся ситуации необходимо искать не в региональных отличиях в мировосприятии или во внешнеполитических либо культурно-языковых предпочтениях, а в криминальном подтексте, который тесно связан с социально-экономическими и общественно-политическими факторами. «Криминальное общество» – это общество, которое ментально живёт по законам преступного мира; криминальные практики в таком обществе распространяются на весь социум и обеспечивают возможность выживания большинству населения. Делается вывод о том, что разрушение «криминального общества» является общей целью для абсолютного большинства граждан Украины и залогом её единства.

Ключевые слова: «криминальное общество», кланово-олигархическая система, коррупция, война на востоке Украины.

Ще рік тому жителі сучасної України не могли собі уявити, що стануть сучасниками, а багато хто й учасниками подій, які згодом будуть описані на сторінках не лише вітчизняної, а й світової історії. Так склалася доля, що сьогодні Україна постала перед серйозними викликами. Ми є свідками подій, яких ще донедавна навіть не могли собі уявити. Чому так сталося? У цій статті ми спробуємо викласти власний погляд на те, що відбувається в Україні та запропонувати можливі шляхи виходу нашого суспільства із кризи.

Сьогоднішню ситуацію в Україні спричинила ціла низка факторів – цивілізаційних, геополітичних, ціннісних тощо. Ми не будемо детально їх аналізувати, а лише зазначимо, що роль цих чинників не можна ані заперечувати, ані перебільшувати. Сьогоднішні події в Україні ми будемо аналізувати крізь призму кримінальних процесів, які вважаємо каталізаторами ситуації, що склалася в нашій державі. Отже, актуальність даної статті полягає у презентації авторського погляду на ситуацію в Україні та можливі шляхи її подолання.

В якості теоретико-методологічної бази нашого дослідження ми обрали структурно-функціональну теорію Р. К. Мертона, зокрема його концепт дисфункції, який дозволяє розглядати будь-які соціальні структури як такі, що можуть як сприяти «збереженню інших частин соціальної системи», так і «мати для них негативні наслідки» [1, с. 133]. Крім того, ми виходимо з мертіновської інтерпретації поняття «аномія», запропонованого Е. Дюркгаймом. За допомоги зазначених концептів американський соціолог пояснював, яким чином соціальні структури тиснуть на членів суспільства, «спонукаючи їх вести себе, скоріше, врозріз із приписами, ніж у відповідності з ними» [2, с. 244].

Про кримінальні процеси в українському суспільстві написано чимало робіт, але вони у своїй переважній більшості є правознавчими. Соціологічних публікацій, присвячених обраній нами проблемі, поки що вкрай мало. Серед дослідників, які розглядають сучасні процеси в Україні у контексті криміналізації нашого суспільства, варто відзначити І. Рущенка, який фактично започаткував в Україні такий напрямок соціологічного знання, як соціологія злочинності [3], та запропонував такі поняття, як «кримінальна революція» та «кримінальне суспільство» [4, 5]. Серед вітчизняних кримінологів, які у своїх роботах активно використовують результати теоретичних та емпіричних соціологічних розвідок, треба назвати В. Дрьоміна [6], а також представників луганської кримінологічної школи на чолі із В. Покладом (див.: [7, с. 6]).

Ми цілком усвідомлюємо роль зовнішнього, точніше, російського фактору в сьогодні-

шніх подіях в Україні. Проте занурюватися у геополітичні, цивілізаційні чи світоглядні аспекти того, що сьогодні називають «українською кризою», яка фактично спричинила крах існуючої системи міжнародних відносин, ми не будемо.

Метою даної статті є викладення авторського бачення сучасного українського соціуму як «кримінального суспільства», руйнування якого може стати запорукою об'єднання країни.

Отже, перш за все звернемося до аналізу вимог людей сходу країни, зокрема тих, які нам довелося частіше за все чути від мешканців Донецчини та Луганщини та які були причиною сепаратистських настроїв останніх років. По-перше, відзначимо мовне питання, про яке так люблять говорити на сході України та у сусідній Росії.

Доконаним фактом є те, що на Донбасі абсолютна більшість населення як розмовляла, так і розмовляє російською мовою і йому ніхто не заважає це робити. Коли запитуєш про українську мову дорослих людей, то у відповідь чуєш, наприклад, про те, як важко заповнювати бланки в державних установах або зрозуміти, що на них надруковано. Від матусь та бабусь нерідко чуєш, як важко їхнім дітям та внукам вчитися українською мовою, яка у них виникає плутанина у голові та якими вони внаслідок цього стають безграмотними. При цьому складається враження, що насправді складніше тим самим обуреним матусям та бабусям, а не дітям та підліткам, які завдяки вивченню ще однієї мови лише підвищують власний рівень освіченості.

Проте подібні мовні «незручності» не настільки серйозні, щоб через них розпочинати війну із застосуванням важкої зброї, яка знищує все: і людей, і їхнє житло, і всю інфраструктуру регіону, позбавляючи місцевих жителів засобів існування та доступу до продовольства, газу, води, світла. Хоча зазначимо, що спроба парламенту відмінити «мовний закон» Колесніченка-Ківалова сильно обурила людей на Донбасі. Вони запитували: невже перед країною не стоять більш нагальні проблеми в економічній, політичній чи соціальній сферах, які потребують першочергового вирішення, ніж мовна проблема. Тобто такий крок народних депутатів лише підлив масла у вогонь конфлікту між центром та регіоном, посіявши ще більшу недовіру між ними.

Інше питання, яке піднімали лідери сепаратистів, – це федералізація. Але що розумілося під федералізацією та хто б за подібного устрою представляв місцеву владу на Донбасі? Адже та федералізація, про яку раніше говорили у Партії регіонів, навряд чи принесла б пересічним мешканцям Донбасу підви-

щення матеріального добробуту, бо вони не були б здатні контролювати своїх земляків-«сеньйорів», як вони не могли це робити протягом всіх двадцяти трьох років незалежності України. Федералізація за моделлю Р. Ахметова і К^о – це, якщо хочете, побудова держави у державі або щось на зразок мафіозної Сицилії у складі Італії. За такої федералізації звичайному жителю Донбасу не стало б жити краще. Скоріше, стали б жити краще ті, хто панують на Донбасі, пересівши з автомобілів марки «Mercedes» на автомобілі марки «Bentley».

Звернімо увагу ще на одну деталь. Із початком проросійських виступів на сході та частково на півдні країни, причиною яких стала зміна влади в державі, гасла стали більш радикальними, а питання федералізації еволюціонувало у вимогу автономії, а згодом і відокремлення деяких регіонів від України та приєднання їх до Росії. Щоправда, тепер, коли кримський сценарій на сході країни не повторився, так звані «ДНР» та «ЛНР» зупинилися на ідеї незалежності у рамках «Новоросії».

Цілком очевидно, що війна на сході не є міжетнічним протистоянням. За етнічною ознакою у Донецькій та Луганській областях зосереджена найбільша частка російського етнічного населення (не враховуючи Криму), однак українці у цих регіонах все ж таки переважають. Так, за даними першого всеукраїнського перепису 2001 року у Донецькій області проживало 56,9% українців (росіян – 38,2%), а у Луганській – 58% українців (росіян – 39%) [8].

Це також і не протистояння на мовному ґрунті. Серед прихильників України є як україномовні, так і російськомовні, серед прихильників відокремлення переважають російськомовні жителі країни. Російськомовними патріотами України є близько половини бійців АТО (ми посилаємося на слова Президента України П. Порошенка, який заявив, що «серед тих, хто захищає Україну на Донбасі, 47% російськомовних» [9]).

Не можливо також провести чіткого розмежування між сторонами конфлікту за конфесійною ознакою. Хоча є певні спроби надати збройному конфлікту на сході України характеру релігійної війни. Однак, на нашу думку, подібне трактування подій на сході країни розходиться з реальністю як, наприклад, православна віра із «політичним православ'ям». Фактично ж відбувається розмежування між прихильниками та супротивниками проекту «російського світу», яке зачіпає і духовну сферу.

Тепер звернемося до аналізу того, що об'єднує і Донбас, і всю Україну. Якщо поглянути на проблеми, які стояли перед українським суспільством у всі роки незалежності і зачіпали життя абсолютної більшості його населення,

то на перший план вийдуть соціально-економічні питання. Ці проблеми можна об'єднати в одну – бідність. Звичайно, що бідність є відносним поняттям, тим паче, що людині іноді важко визначити, чи є вона бідною, чи ні. За національним критерієм, частка бідного населення в Україні у 2000-2011 рр. коливалася у межах 25-28% [10], тобто, як мінімум, кожен четвертий громадянин нашої країни офіційно вважався бідним. Саме бідність є головним ворогом українців як на заході, так і на сході країни. Ця проблема є комплексною і містить у собі і питання низьких зарплат та пенсій або загрози їхньої невиплати, і питання високих цін на харчові продукти та комунальні послуги, і питання безробіття або загрози втрати роботи, і питання відсутності реального соціального захисту людей похилого віку, малозабезпечених, багатодітних сімей [11-14], і питання прірви між прошарком багатих та надбагатих і масою незаможних та бідних, і т. ін.

Ще один ворог, який об'єднує схід і захід країни, – це тотальна корупція. Цю причину наших негараздів також постійно фіксують соціологи. Говорячи про корупцію, ми маємо на увазі і переважання у керівництва держави особистих інтересів над суспільними, і ігнорування представниками влади Конституції та законів України [15], і байдужість влади до думки громадян, і її нездатність забезпечити виконання законів [16].

Якщо говорити про фактори, які б забезпечили єдність українського суспільства, то, за даними дослідження Центру Разумкова, це рівні права та істотне підвищення добробуту всіх громадян України [17].

Виникає питання: що ж стоїть на заваді вирішення проблем, від яких десятиліттями потерпають жителі всіх без винятку регіонів країни? Ми вважаємо, що головною перешкодою на шляху до їхнього вирішення постає «кримінальне суспільство», яке, на нашу думку, є фактично синонімом сучасного українського соціуму.

Вітчизняний дослідник І. Руценко аргументовано доводить, що «...сучасне українське суспільство набуло рис «кримінального суспільства» як видової відмінності капіталістичної системи, яке зустрічається в країнах третього світу... та включає численні елементи кримінального як форми соціального» [5].

У «кримінальному суспільстві» поукраїнськи кримінальні практики стають звичайною повсякденністю в усіх сферах суспільного життя, і вже важко відрізнити, чи діє людина за законом, чи за його межами. При цьому до таких дій залучається абсолютна більшість населення, бо інакше неможливо вижити. Порушення закону стають повсюдним та масовим явищем, де-факто соціальною нормою. Люди

поступово зневіряються у тому, що українське суспільство може позбутися суцільної корупції та злочинності. Питання ж, чи може пересічний громадянин у «кримінальному суспільстві» жити одночасно і чесно, і безбідно, взагалі є суто риторичним.

З огляду на це, ми пропонуємо власну версію онтогенези українського суспільства як суспільства кримінального. Абсолютна більшість пересічних громадян і науковців визнає, що незалежність дісталася Україні без серйозних потрясінь та кривавої боротьби. Багато хто з представників національно-демократичних сил розцінював це як Божий дар або щасливий випадок після століть невдач та поразок. Щоправда, були й такі, хто вважав, що вона впала нам, як сніг на голову, ми не відчували з цього приводу ніякої радості. При цьому більшість населення чекала від незалежності України саме матеріального благополуччя, покращення власного добробуту.

Після здобуття незалежності наша країна продовжила у своєму розвитку поступ Української РСР, яка фактично була генетичною «матір'ю» сучасної України. Тодішнім керівникам держави та й значній частині суспільства, яка підтримала незалежність, здавалося, що достатньо прибрати монополію КПРС у політичному житті та планову економіку замінити на ринкову і країна заживе заможним життям та приєднається до числа найбагатших та розвинутих країн світу. На наш погляд, саме сподівання на матеріальне процвітання забезпечило такий високий показник «за» на референдумі за незалежність України у 1991 році.

Дев'яності роки минулого століття відіграли вирішальну роль у становленні незалежної української держави. Водночас у суспільній пам'яті вони залишилися уособленням гіперінфляції та зубожіння більшості населення, стрімкого майнового розшарування, появи класу дрібних і середніх власників, потужної організованої злочинності та врешті-решт появи головного атрибуту капіталізму – великого бізнесу, при чому у такі стислі терміни, які не мали аналогів у світовій історії. На наших очах постала нова українська економічна та політична еліта, кістяк якої є своєрідним сплавом бізнесменів-натуралів, представників криміналу, чиновництва та, звичайно ж, колишньої республіканської номенклатури. Ні для кого не є секретом, що більшість вчорашньої комуністичної еліти очолила свої підприємства та установи вже у статусі генеральних директорів.

Внаслідок первинного накопичення капіталу, яке, особливо у великих розмірах, апріорі не могло бути законним, а потім і грабіжницької приватизації, в Україні за короткий час постали могутні фінансово-промислові

групи з сильним кримінальним присмаком. Недарма в українському політикумі та у журналістиці подібні групи на кримінальний манер ще називають кланами. Найбільш потужним та агресивним українським кланом став донецький. Фраза О. де Бальзака «За кожними великими статками криється злочин» влучно вказує на те, як заробляли свої перші мільйони майбутні господарі Донбасу, а згодом і всієї України. Саме Донбас у нашій країні став епіцентром кривавих подій, які називають «лихими дев'яностими».

Важко критикувати тих, хто стояв у витоків української державності, однак державу, яку було побудовано і яка існує на даний момент, не можна назвати ані соціальною, ані правовою, ані, врешті решт, справедливою. На нашу думку, саме цей факт і є тією причиною, яка живить ностальгію за радянськими часами. Водночас саме ностальгія за радянським суспільством збирає людей на псевдореферендуми. Саме через неї люди потрапляють у полон ілюзій, схвалюючи приєднання їхнього регіону до Росії та підтримуючи самопроголошені «республіки». У даному випадку ностальгія переростає у форму протесту проти того суспільства, яке було побудовано в Україні.

Під кінець десятирічного правління Л. Кучми, якого можна вважати головним архітектором сучасної України, й постала сьогоднішня модель країни. В. Ющенко, який прийшов йому на зміну внаслідок «помаранчевої революції», практично зберіг без змін існуючу модель.

Правління В. Януковича було за своєю суттю добою найвищого розквіту «кримінального суспільства». Чому саме після приходу «донецьких» на владний олімп «кримінальне суспільство» досягло свого апогею? На нашу думку, це сталося тому, що ані Л. Кравчук, ані Л. Кучма, ані В. Ющенко не були носіями ідеології злочинного світу, ідеології життя по «поняттях», а «донецькі» були. Зазначимо, що кримінал був представлений у політичних силах різного ідеологічного спрямування. Але лише у донецькому клані ідеологія злочинного світу була тим фундаментом, на якому, власне, він і будувався. Саме ця ідеологія, а не комуністична чи російська імперська ідея, об'єднувала вчорашніх партійних працівників та навіть генералів міліції із криміналом.

Внаслідок лютевих подій 2014 року разом із В. Януковичем була відсторонена від влади в країні й так звана «сім'я», яка була типовим олігархічним кланом, побудованим, як і сицилійські мафіозні «сім'ї», на родинно-земляцькій основі. Однак сама кланово-олігархічна модель на даний момент зберігається практично у неушкодженому стані. І якщо не демонтувати основи «кримінального

суспільства» у вигляді кланово-олігархічної системи, то з часом до влади в країні прийде новий Янукович.

Звичайно, еліта «кримінального суспільства» не зацікавлена у його знищенні зовнішніми чи внутрішніми силами. Але й вмирати за нього вона теж не буде. Її мета – максимальне збереження існуючого статус-кво. За своєю суттю еліта «кримінального суспільства» є компрадорською елітою. Тому вона більш небезпечна, ніж зовнішній ворог. Адже вона є ворогом латентним, який навіть може видавати себе за союзника, а насправді бути гіршим за ворога явного, бо через її дії або бездіяльність активні та здорові сили суспільства почувають себе зрадженими, а зuboжілому населенню, доведеному до рівня плебсу, може бути байдуже до того, чия рука його буде кормити.

Отже, знаходять боки українського протистояння знаходяться громадяни України, які вже не хочуть жити по-старому. Відмінність між ними лише в тому, що одні бажають навести порядок у своїй країні, а інші бажають змінити країну проживання або на Російську Федерацію, або на «ДНР-ЛНР» (як варіант «Новоросію»). При цьому спільним ворогом і «майданівців», і «ополченців» є кланово-олігархічна система, яка залишається в Україні.

Інше питання, чи можливе об'єднання людей із різними поглядами, наприклад Д. Яроша та П. Губарева, в межах однієї країни? На перший погляд, це видається практично неможливим, оскільки йдеться про ідеологічні полюси. Таких людей, як Ярош чи Губарев, у нашому суспільстві не так вже й багато. Про це, зокрема, свідчать результати президентських виборів 2014 року, коли Д. Ярош та О. Тягнибок набрали мізерну кількість голосів виборців (відповідно, 0,70% та 1,16%) [18].

За результатами парламентських виборів 2014 року, до українського парламенту не потрапило жодної націоналістичної сили: Всеукраїнське об'єднання «Свобода» набрало 4,71%, а «Правий сектор» – 1,8% [19]. Щоправда, від націоналістичних партій за мажоритарними округами до Верховної Ради пройшло сім народних депутатів – шість від ВО «Свобода» та Д. Ярош від «Правого Сектору» [20], але у такій кількості вони не здатні впливати на роботу вищого законодавчого органу країни. Таким чином, націоналісти як політична сила навіть за умов фактичної війни із Росією не мають серйозної підтримки в українському суспільстві.

Окремо варто сказати і про людей, які ментально та психологічно вже порвали з Україною. Ці люди звинувачують Україну в численних жертвах та руйнуваннях на Донбасі і т. ін. Однак чи була для цих людей українська державність цінністю? Напевне, ні. Україну як державу вони розглядали виключно в орбі-

ті Росії: чи то у складі реінкарнованого СРСР або Російської імперії, чи то у складі новітніх наддержавних проєктів, наприклад Митного союзу. Тобто для них єдина, незалежна та заможна Україна ніколи не була самоціллю, а сама українська держава була якоюсь неповноцінною та несправжньою.

Варто також зазначити, що зволікання із реформами як еволюційним шляхом демонтажу «кримінального суспільства» призводить до ще більшого дистанціювання жителів Донбасу від України, а, з іншого боку, провокує третій Майдан. Так, генеральний директор КМІС, професор НаУКМА В. Паніотто зазначає, що «... ціла низка якісних показників свідчить про те, що на сьогодні в Донецькій області побільшало людей, які хочуть відокремлення від України або, як мінімум, максимальної автономії» [21]. Мова йде про загальнонаціональне дослідження громадської думки населення країни, яке 12-21 вересня 2014 року було проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та КМІС. За його результатами, 42,4% жителів Донецької області висловилися за те, «щоб Донбас залишався частиною України, але отримав більше незалежності від Києва», 25,9% – за те, «щоб Донбас (ДНР та ЛНР) став незалежною державою», 16,2% виступили за те, «щоб Донбас став частиною Російської Федерації» [22]. Нагадаємо, що у квітні 2014 року, за результатами опитування, проведеного КМІС на південному сході країни, за відокремлення Донецької області від України та приєднання її до Росії висловилися 27,5% опитаних (за відділення Луганщини – 30,3%), не підтримали таку ідею 52,2% респондентів Донеччини (на Луганщині – 51,9%) [23].

З огляду на зазначене вище, нашій державі та суспільству вкрай небезпечно гаяти час у боротьбі з криміналізацією соціуму. Важливо якнайскоріше покінчити з війною, не допустити подальших людських жертв, в першу чергу, серед мирного населення сходу країни. Не на користь України постає й той інформаційний вакуум, в якому знаходяться жителі підконтрольних сепаратистам територій, точніше, його заповнення виключно російською пропагандою.

Отже, на нашу думку, на перешкоді визнання цінності єдності суспільства стоять не стільки культурні чи ідеологічні відмінності між регіонами, скільки «кримінальне суспільство», яке будувалося в Україні протягом останніх двадцяти трьох років. Розуміння того, що ті, хто стояв на барикадах Майдану, та ті, хто вийшов на барикади Донбасу, у своїй масі хочуть фактично одного й того ж, і є шансом на порозуміння в державі.

Таким чином, передумовою об'єднання українського суспільства, на нашу думку, здатна стати спільна мета, а саме: руйнування «кримінального суспільства» та його атри-

бутів у вигляді тотальної корупції, інституту олігархії, тіншової економіки, схем із розкрадання держави її елітою, правоохоронної та судової системи, які загрузли у криміналі та корупції, тощо. І все це на фоні маси безправних і злиднених людей, залежних від тих, хто має владу та гроші.

Якщо ж навіть після задоволення економічних, правових, соціальних потреб окремого громадянина культурні, мовні, регіональні, світоглядні чи інші відмінності з якихось причин стануть непереборною перешкодою для того, щоб спільно жити в одній державі, то (у крайньому випадку) можлива цивілізована форма розлучення – шляхом прозорого,

легітимного та визнаного світом плебісциту. Але у такому плебісциті повинні брати участь всі мешканці конкретного регіону, і, головне, цей плебісцит повинен виходити з внутрішніх потреб українського суспільства, здійснюватися в межах Конституції та законодавства країни, а не бути інспірованим ззовні.

Отже, в Україні потрібно, в першу чергу, зруйнувати «кримінальне суспільство», тобто потрібні реформи, спрямовані на подолання тотальної корупції та всесилля олігархії. Нашій країні конче необхідно реформуватися ще й тому, щоб показати всім незадоволеним українською державою, що український проект – це проект майбутнього.

Література

1. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – [5-е изд.] – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
2. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2006. – 873, [7] с.
3. Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія / І. П. Рущенко. – Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. – 370 с.
4. Рущенко І. П. «Кримінальна революція» як соціетальний фактор / І. П. Рущенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №3. – С. 194 – 210.
5. Рущенко І. П. От «кримінальної революції» к «кримінальному обществу» / І. П. Рущенко / Санкт-Петербургский центр девиантологии [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://deviantology.spb.ru/news/ot-kriminalnoy-revolutsii-k-kriminalnomu-obschestvu/>
6. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография / В. Н. Дрёмин. – Одесса: Юрид. лит., 2009. – 550 с.
7. Рущенко І. Наука про злочинність: українські реалії / І. Рущенко, В. Поклад // Український соціологічний журнал. – 2011. – №1-2. – С. 3 – 8.
8. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
9. Порошенко заявил, что 47% участников АТО на Востоке – русскоязычные // Независимое бюро новостей [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://nbnews.com.ua/ru/news/130094/>
10. Подолання бідності / Програма розвитку ООН в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/mdgoverview/overview/mdg1/>
11. Думки та погляди населення України, січень 2001 року / Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=252&page=35>
12. Побоювання і проблеми населення України. Всеукраїнське опитування громадської думки Київського міжнародного інституту соціології 8-13 лютого 2008 р. / Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=361&page=34>
13. Соціологічне опитування: «Назвіть найбільш серйозні соціально-економічні проблеми країни, що потребують першочергового вирішення». Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова 07.10-19.10. 2008 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=151
14. Соціологічне опитування «Які проблеми найбільше турбують населення України?». Всеукраїнське опитування громадської думки Київського міжнародного інституту соціології 09-19 лютого 2012 р. / Київський міжнародний інститут соціології [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=88&page=20>
15. Соціологічне опитування: «Якою є найголовніша причина складної соціально-економічної та політичної ситуації в Україні?». Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова 31.05-06.06. 2012 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=615
16. Соціологічне опитування: «Назвіть найбільш серйозні суспільно-політичні проблеми країни, що потребують першочергового вирішення». Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова 07.10-19.10. 2008 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=152
17. Соціологічне опитування: «Який із п'ятих зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?». Дослідження соціологічної служби Центру Разумкова 20-27.12.2005 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=284
18. Выборы-2014. Результаты голосования / Інформаційне агентство УНІАН [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.unian.net/elections/>
19. Результаты выборов народных депутатов Украины 26 октября 2014. По состоянию на: 09.11.2014 8:40 [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://vibori.in.ua/vibori-2010/rezultaty-vyborov/2290-rezultaty-po-mazhoritarnym-okrugam-vybry-2014.html>
20. Список народних депутатів України, обраних на позачергових виборах народних депутатів України 26 жовтня 2014 року // Голос України. – 2014. – 12 листопада. – С. 4 – 9.
21. Кириченко И. Украина – Россия: нервная любовь, неравная ненависть / И. Кириченко // Зеркало недели. – 2014. – №35. – 3 октября – 10 октября [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-rossiya-nervnaya-lyubov-neravnaya-nenavist-.html>
22. Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру. Загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України, проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології 12-21 вересня 2014 року. / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/publications/press-relizy/vkbpfbpdk.htm>
23. Мнения и взгляды жителей Юго-востока Украины: Апрель 2014 года // Зеркало недели [Електронний ресурс] – Режим доступа : http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html